

**Концепція фінансового розвитку України
в ідеології Організації українських націоналістів**

Розглядаються історичні події Національно–визвольних змагань 1930–1950–х років в контексті економічної науки, зокрема висвітлюється фінансова частина економічної платформи ОУН.

Ключові слова: *Організація українських націоналістів, фінансова політика, податкова система, валюта, банк, економічна платформа.*

Однією із основних цілей історичної науки є комплексне висвітлення подій минулого та здійснення аналізу їх впливу на сьогодення. Проте не менш важливим, поряд із розглядом конкретних фактів, є ознайомлення та дослідження таких невидимих, на перший погляд, речей як суспільно–політична думка, світоглядні принципи, соціально–економічні погляди в певних колах, які безпосередньо впливали на хід історичних подій. Висвітлення їх дозволяє побачити ту ситуацію, в яких відбувались конкретні факти та зрозуміти їх причинно–наслідковий зв'язок.

Історія діяльності Організації українських націоналістів на сьогодні є однією із найактуальніших тем, адже кількість невідомих або не до кінця розкритих сторінок існування ОУН залишається значною. Зокрема, досі малодослідженими є економічні погляди ОУН, в тому числі в царині фінансової політики. Найчастіше, висвітлюючи діяльність ОУН, історики зупиняються на біографіях окремих її діячів, політичній чи військовій активності. Серед досліджень можна назвати збірки статей, присвячених окремим постатям: «Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України» [10], 8–й збірник «Українського визвольного руху» [13], присвяченого Євгену Коновальцю, авторські праці: Б.Чайківського «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича» [15], Г. Бурнашова «Лицар українського духу» [1], М. Мандрик « Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу» [7] А. Русначенка «Народ збурений: Національно–визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50–х роках»

[11]. Дедалі частіше висвітлюють боротьбу ОУН в загальноєвропейському контексті. Проте економічні погляди та програми практично не розкриті сучасними дослідниками, що і зумовило автора розібратися в цьому питанні. Отже, завданням цієї статті є висвітлення націоналістичної фінансової концепції.

На жаль, ґрунтовних досліджень в зазначеному напрямку на сьогоднішній день не існує. Тому назвати можна лише окремі праці, які дотично розкривають економічні питання. Цікавою працею, яка безпосередньо поєднала історію та економіку є робота Степана Злупка «Українська економічна думка. Постаті і теорії» [3]. Робота представляє собою інтерес з огляду на форму подачі матеріалу: еволюція економічної думки найвидатніших постатей української історії.

Інший дослідник Коропецький І.–С. розкрив історію розвитку української економіки в праці «Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки» [5].

Серед серйозних діаспорних досліджень можна виділити роботу Петра Мірчука «Нарис історії ОУН» [8]. Вона містить інформацію по всім ключовим моментам діяльності історії Організації, а серед переліку представлених програмних документів ОУН, зустрічаються поодинокі згадки щодо розвитку економічних ідей

Більш детально дослідив явище українського націоналізму Георгій Касьянов в праці «До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (Аналітичний огляд)» [4]. Дослідник висвітлив формування та еволюцію ідеології українського націоналізму, пояснивши її основні віхи в контексті загальносвітових подій.

Концепція фінансової політики залишалась однією із найслабших ланцюжків всієї економічної платформи ОУН: націоналістам бракувало кваліфікованих фахівців в цій галузі. Особливо гостро це питання постало під час підготовки до проведення Першого Конгресу українських націоналістів. Зрештою, концепція фінансового розвитку була запропонована

до обговорення на Конгресі і змогла стати однією із чотирьох інших складових економічної платформи ОУН – промислової, аграрної та торгівельної політики. Щоправда, найважливіше джерело з даного питання, яке зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України і має назву «Фінансова політика України», помилково віднесена до авторства Миколи Сціборського. Насправді, «Фінансова політика України», знайдена автором в архівному фонді 4465, є рефератом, який готувався для Першого Конгресу Яковом Моралевичем. Власне, Яків Моралевич був найкраще обізнаний в питанні фінансів, адже за часів Української Народної Республіки працював головним рахівником Міністерства торгівлі й промисловості та директором фінансового департаменту Міністерства народного господарства. Не дивно, що текст реферату було доручено писати саме йому. «Фінансова політика України» стала фундаментом, на якому зводились всі подальші розробки націоналістів. Варто відмітити, що згадана робота виступила, в певній мірі в якості посібника, адже автор присвятив декілька сторінок розкриттю фінансових теорій та проаналізував становище інших країн. На базі опрацьованого матеріалу Я. Моралевич запропонував своє бачення організації фінансової системи, яке умовно можна розділити на кілька блоків. Для розуміння фінансових прагнень оунівців необхідно розглянути основні положення реферату.

Перший блок питань стосувався запровадження національної грошової одиниці, організації банківської системи та розгляду виплат державних боргів.

Виходячи з необхідності формування власного грошового курсу і враховуючи загальносвітову ситуацію та ймовірне місце незалежної України в ній, автор наголосив, що українська грошова система: «мала би базуватися на тій грошовій одиниці, яка називається карбованцем, а по вартості цей останній мав би бути прирівняний до російського рубля» [14,арк.2]. Проте, після налагодження всієї фінансової системи та встановлення нормальних

міжнародних економічних стосунків, наступним кроком мав би стати перехід на національну валюту – гривню, вартість якої прирівнювалася до грошових одиниць Великобританії, Франції або Сполучених Штатів Америки [14,арк.2].

Обов'язковими умовами належного функціонування гривні, яка б забезпечувала здійснення торгівельних операцій, мали бути надійність та стабільність національної грошової одиниці, що забезпечувалось дотримання наступних умов: «1) гроші мусять походити з мінового народно–господарського обороту; 2) власник грошей може їх достати лише внаслідок реалізації певних господарських цінностей на ринку; 3) кількість грошей мусить точно відповідати тій купувальній силі, яку набув власник, реалізуючі на ринку господарські цінності» [14,арк.15]. Вартість банкнот у державі мала б визначатись вартістю реалізованих на ринку господарських цінностей.

Розглядаючи різноманітні форми організації грошової системи, націоналісти схилились до того, що для України найбільш прийнятною могла би бути валюта «штабно–девیزова, або чисто девیزова» [14,арк.26–27] (напівконвертована та конвертована валюта відповідно). Таким способом організували свої грошові системи країни, які почали вводити закон про валюту з 1928 року. Функції та властивості обмежено–конвертованої або повністю конвертованої валюти суттєво відрізняються від тих завдань які ставили перед собою більшовики. Організація валюти СРСР не прагнула до конвертованості, а значить не прагнула і до включення у світовий міжнародний обігу радянський рубель.

Одне із ключових питань, яке виділялось у рефераті, стосувалось організації емісійного банку. Автор реферату, розуміючи важливість гнучкості фінансової системи, окреслив лише стратегічний вектор розвитку, залишаючи розробку тактичних кроків безпосередньо уряду української держави. Що стосується форми організації, то автор віддав перевагу державному емісійному банку. Це означало, в свою чергу, що такий банк не міг бути ані акціонерним товариством, ані комерційним банком. Головним

принципом існування його мала бути його максимальна незалежність як від законодавчого органу держави, так і від міністра фінансів.

Роботу всіх банків держави мали контролювати спеціальні установи разом з представниками громади [14,арк.28]. Більш детально питання організації контрольних комітетів повинні були розглядатися у процесі функціонування банків.

Окремим питанням, піднятим Я. Моралевичем у рефераті, є розгляд стану боргів української держави періоду УНР. Питаннями боргів мала займатися спеціальна організація – Амортизаційна Скарбниця [14,арк.29]. Така пропозиція дозволяє припустити, що націоналісти усвідомлювали важливість включення України до світової економіки, в якій визнання боргів при зміні влади є обов'язковим.

Розглядаючи питання комерційних (недержавних) банків, фінансист наголосив, що «банки в сучасний момент є нервами економічного життя» [14,арк.51], а тому: «антисоціальна банківська політика може привести до незчисленних втрат і небезпечних заворушень» [14,арк.51]. З цього закономірно випливала позиція, згідно з якою, всі комерційні банки все одно мусили б підлягати державному контролю з боку уряду та спеціальних інститутів.

Другий блок питань у сфері фінансової політики займала організація податкової системи. Податки в державі, за Яковом Моралевичем мали б «механічно вирівнювати кошторис», зокрема «вирівнювати несправедливості господарські і соціальні» [14,арк.35].

Всі податки в Україні, згідно з баченням націоналіста, умовно можна розподілити на декілька груп за характером стягнення та діючими особами.

До першої групи відносились «персональні податки»: «загальноприбуткові» та на землю. В концепції, запропонованій Я. Моралевичем, він був названий «поступово–пропорційним». Тобто це означало, що спершу мав бути встановлений певний мінімум, з якого можна було стягувати податок, далі ж пропорційність мала б зростати ступенями

[14,арк.35]. Іншим «персональним податком» мав би стати податок на землю, без огляду чи дає земля прибуток господареві [14,арк.36].

До другої групи відносились податки на спадщину та даровизну. В їх основі був покладений згаданий вище поступово–пропорційний принцип. Однак, в даному випадку існувало декілька відмінних моментів, а саме: близькість спадкоємця та спадкодавця, його фінансове положення, загальна кількість спадкоємців тощо.

Не оминув у своїй монографії Яків Моралевич і такий пункт, як оподаткування нерухомого майна, що має перейти до рук спадкоємця. Його важливість виходила з огляду на те, що завдяки такому податку можна регулювати всю мобільність нерухомості. Крім цього, юридичні особи, які залишались власниками певного нерухомого майна, мали 1 раз на 15–20 років сплачувати додатковий податок [14,арк.38].

Паралельно з цим, рухоме майно, яке могло переходити в спадщину або даруватись, також обкладалось спеціальним податком.

Окремо, автор реферату запропонував застосовувати «опосередкований податок», сутність якого полягала в тому, що він мусив сплачуватись безпосередньо в момент купівлі товару і вже входити в його ціну. В першу чергу такий податок міг би вживатися для торгівлі алкогольними напоями.

Частина реферату була присвячена оподаткуванню українського цукру. З точки зору фінансиста, накладання такого податку стане причиною подорожчання цукру, проте такий крок, на його думку, неминучий, адже це стратегічно важливо для економіки держави. Щодо форми оподаткування для цього, Яків Моралевич обрав монополію [14,арк.41]. Фактично, це була форма акцизного податку, що цілком логічно виглядав би з огляду на експортний потенціал цієї галузі.

Буквально декількома словами автор згадує про обов'язкове оподаткування «люксових» речей, якими можуть користуватися більш заможні.

Третю групу податків складали ті, які накладались на експортні та імпортовані товари. Націоналістична економічна платформа мала би будуватися таким чином, що абсолютно всі імпортовані товари обкладались податками, що цілком підтверджує протекціоністський характер економічної концепції.

Яків Моралевич вбачав необхідність введення монополії на виробництво алкогольних та тютюнових виробів, проте допускав також можливість заміни державної монополії введенням обов'язкового акцизного збору.

Розуміючи всю складність ситуації, в якій могла опинитися Україна одразу після визволення, Я. Моралевич розраховував на те, що для «запуску» економіки держави та відновлення промисловості знадобляться іноземні інвестиції у вигляді позик та концесій [14,арк.45]. Переконаність в успішності залучення іноземного капіталу була не безпідставною: територія України, не дивлячись на підконтрольність від інших держав, відрізнялись позитивним торгівельним балансом. Таким чином, логіка націоналіста стає цілком зрозумілою: якщо українські землі, керовані іншими державами, досягли певного рівня розвитку, а в окремих галузях – навіть помітного успіху, то, очевидно, що маючи самостійну державу, економіка змогла би досягнути суттєвих результатів.

Плануючи основні віхи розвитку українського господарства, Яків Моралевич спирався на те, що першим етапом мав би стати розвиток аграрного сектору та організація збуту якісної сільськогосподарської сировини. Для виконання цього завдання першочергово треба було б взяти позичку для закупівлі достатньої кількості спеціалізованих сільськогосподарських машин. Паралельно, необхідно було розвинути мережу власних фабрик та заводів, які змогли забезпечувати внутрішній ринок сільськогосподарськими машинами, для чого також мала би бути видана концесія. Вкрай важливим був би розвиток тих галузей промисловості, які забезпечують паливом та енергією державу. Галузі важкої індустрії також потребуватимуть оформлення закордонної позички, але їх становлення напряму залежатиме ще й від рівня організації гірничої справи.

На думку Моралевича, найшвидше в Україні зможе розвинути легка промисловість.

Будуючи таку схему, не можна було би оминати питання розвитку транспорту. Передусім це стосується залізничного транспорту, який би з'єднав райони видобутку сировини з районами її оброблення та виробництва готової продукції. Зрештою, від розвитку транспортної мережі залежить і рівень торгівлі з іншими країнами. Тому, згідно з баченням автора реферату, для будівництва залізниць треба було б взяти спеціальну позичку, в той час як розвиток шосейних доріг мав би здійснюватися за допомогою фінансування робіт земствами [14,арк.48]. Крім того, позички треба було брати і для розвитку морського, річкового транспорту та для будівництва гідроелектростанцій на Дніпрі – одного із найважливіших джерел енергії в Україні [14,арк.48].

Розглянувши базовий документ, який формував погляд на фінансову політику Організації українських націоналістів, можна виділити деякі його особливості, які характерні для націоналістичного світогляду. По–перше, всій концепції притаманний «державницький» підхід, тобто помітна загальна контролююча та регулююча ролі держави у веденні фінансів. Зокрема, цікавим є певна пропорція між суворим державним контролем за діяльністю в одних фінансових сферах та інституціях та забезпеченням незалежного існування – в інших. По–друге, доволі помітним є прагнення запропонованої концепції до створення справедливої схеми оподаткування, в якій величина та кількість податків на пряму залежать від соціального статусу та загального рівня заробітку. По–третє, вагому частину фінансування відновлення промисловості та сільського господарства накладали на іноземні капітали.

В одній із публікацій доктора Володимирова «Промисловість України» в альманасі «Розбудова нації» була проілюстрована економічна ситуація в СРСР, яка показово нехтувала залученням іноземних інвестицій для розвитку свого господарства, що призвело до того, що влада «не змогла піднести стан устаткування основного капіталу не тільки до стану передових країн, але в

багатьох галузях навіть і до стану довоєнного» [2,26]. Через це відновлення та реконструкція радянської України відбувалось в значній мірі «не власними внутрішніми накопиченнями, а за рахунок накопичень інших, галузів народного господарства, зокрема – сільського. Шляхом бюджету, як органу що перерозподілює народні прибутки, шляхом політики цін («ножиці») вливались до неї значні кошти, які дали можливість відбудувати зруйновану промисловість» [2,26].

Таким чином, фінансова програма ОУН, враховуючи досвід радянської влади, спиралась на неминуче залучення іноземного капіталу для відновлення господарства. Такий спосіб, на їх думку, міг бути більш ефективним.

Зауважимо, що в рефераті бракує конкретних цифр, зокрема в питаннях, які стосуються податків: загальні риси були окреслені, проте рівень податкових ставок не встановлений. В залежності від того, якими могли бути такі ставки, можна було б і більш чітко уявити як мала виглядати фінансова картинка держави у націоналістичному виконанні. Занадто високі ставки змогли б спровокувати незадоволення широких мас, а відтак – встановлення жорсткої диктатури. Занадто низькі ставки не дозволи б швидко відновитись економічній системі, а значить і промисловість, і сільське господарство, і торгівля залишалися на низькому (у порівнянні з іншими європейськими країнами) рівні розвитку.

Окремі фінансові питання піднімались і в подальшому на шпальтах «Розбудови Нації» та в окремих працях – Миколи Сціборського «Націократія» [12] та Дмитра Мирона (псевдо – Максим Орлик) «Ідея і чин України» [9].

Леонід Костарів, який займався переважно питаннями промислової політики також торкався фінансових питань: «коли б організація промислового життя України була передана цілком «варягам» закордонного капіталу, або – коли б допущено необмежену приватну ініціативу хоч би й українських капіталістів, то утворити при таких умовах плянове промислове

господарство України було б не тільки дуже тяжко, але просто неможливо» [6,140].

Вільний іноземний капітал, так само як і приватна ініціатива місцевих промисловців однаково б діяли за принципом «найменшого спротиву», виходячи із власних потреб та зацікавлень, які в сфері промисловості не завжди можуть відповідати інтересам всієї держави. Фактично, залежність українських земель від іноземного керування могла бути змінена на таку саму залежність, але в даному випадку від волі та інтересів декількох потужних підприємців. Розроблені ними сфери почали б приносити прибуток якнайшвидше, але значна доля їх вивозилась би до інвесторів – за кордон.

Фінансова політика у Миколи Сціборського згадується у контексті порівняння двох існуючих економічних систем: приватновласницький капіталізм демократії та державний (або псевдосоціалістичний, як його ще називав Сціборський) капіталізм московського комунізму. Власне, Сціборський протиставив їм третю соціально–економічну систему націократії. Характеризуючи ліберальний капіталізм, націоналіст відзначив, що час класичного капіталізму вже минув, а його оновлена форма «скомпрометована анонімним – позбавленим усяких творчих стимулів – фінансовим капіталом, що ціль свою добачує в спекуляції штучними символами реальних цінностей на шкоду суспільним інтересам» [12,121]. Критика соціалістичної економічної системи була спрямована проти «заплутаності» соціалістичної теорії, спрощене сприйняття якої призвело до появи такого явища як московський комунізм. Комунізм, в свою чергу, знищив всі здорові стимули праці і приватного інтересу.

За Сціборським, «українська націократія будує свою соціально–економічну політику на критичному досвіді й поєднанні старих доцільних елементів із новими формами та завданнями суспільного життя» [12,122]. Націократія мала би встановити обмеження твердими рамками творчого обов'язку, встановити рівновагу між авторитетом держави, інтересами цілого суспільства й приватними стимулами господарюючого індивідуума.

Подібні думки розділяв і Дмитро Мирон–Орлик. Так в питанні фінансової політики, він наголосив, що український націоналізм виступає проти міжнародного капіталу, який зазвичай є «анонімним» та «паразитивним», виступає також і проти «хаотичних ринків праці, товарів і капіталу, де панує необмежена конкуренція і усування слабших матеріально» [9,180]. На перспективу слід було б взагалі усунути «всякі біржеві й банкові спекуляції й анонімний акційний капітал» [9,180]. За словами Максима Орлика, український націоналізм виступав за планову організацію товарних ринків, обігів кредиту й капіталу та дотримувався планового розподілу всіх виробничих сил відповідно до різновидів продукції й потреб цілого народного господарства.

Що стосувалось діяльності банків, як однією із структур економіки, то всі вони мусили б виконувати лише три функції: нагромадження грошових обігів, цільового розподілу та обігу грошей. Максим Орлик виступив противником того, щоб банки проводили торгівельні, промислові чи біржові операції, називаючи їх «спекуляціями»: «Банки мають виконувати суспільно–корисну функцію регулювання нагромадження, розподілу й обігу грошей та кредитів, а не бути знаряддям якнайбільших зисків для поодиноких капіталістів» [9,121].

Підбиваючи підсумок, слід відзначити, що фінансова політика, яку пропонували націоналісти спиралась на ті ж принципи, які об'єднали всі складові економічної платформи ОУН. Основна ідея, покладена у фундамент фінансової політики – підпорядкування фінансової політики інтересам нації. Держава, в даному випадку, розглядалась як інструмент, який здатен впливати на ту чи іншу сферу життя. Всі фінансові структури держави, маючи достатньо широкі права та можливості, планувалось контролювати з метою відстеження фінансових потоків. Націоналісти однаково критикували соціалізм та капіталізм за методи, які використовувалися в економічній площині – націоналізм мав врахувати всі найслабші складові і в питанні фінансів.

Розроблена програма так і залишилась розписаною тільки на папері, хоча окремі ідеї і були запроваджені в сучасних умовах: еволюція національної валюти від карбованця до гривні; умови випуску грошової одиниці на початкових етапах незалежності, все ж більша частина лишилась нереалізованою. Під час Другої світової війни і по її завершенню, концепція фінансової політики більше не мала свого розвитку – загибель відомих оунівців, розколи в лавах організації значно ослабили їх потенціал. Проте ідеї, запропоновані ще на початку ХХ століття в багатьох аспектах залишаються актуальними й сьогодні.

Проведене дослідження може покласти початок для розробки інших економічних та соціальних аспектів ідеології ОУН. Власне, це перша спроба розгляду історичних подій Національно–визвольних змагань 1930–50–х років в контексті економічної науки, яка дозволяє стверджувати, що перед дослідниками відкривається новий горизонт для висвітлення цього важливого періоду історії України.

Джерела та література

1. *Бурнашов Г.* Лицар українського духу. – Івано–Франківськ: «Сіверсія МВ», 2006. – 86 с.
2. *Володимирів Г.П.* Промисловість України // Розбудова Нації. – 1932. – Число 1–2. – С.26.
3. *Злупко С.* Українська економічна думка. Постаті і теорії. – Львів: Євросвіт, 2004. – 544 с.
4. *Касьянов Г.* До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (Аналітичний огляд). – К., 2003. – 64 с.
5. *Коропецький І.–С.* Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. – К.: Либідь, 1995. – 240 с.
6. *Костарів Л.* Проблеми української промислової політики // Розбудова Нації. – 1929. – Число 5. – С. 140
7. *Мандрик М.* Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу. – К.: Видавництво імені О. Теліги, 2006. – 392 с.: іл.

8. *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920–1939. – Львів, 2003. – 642 с.
9. *Орлик М.* Ідея і Чин України. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – 216 с.
10. *Роман Шухевич: постать на тлі доби Воюючої України.* – Тернопіль: Ідея і Чин України, 2005. – 336 с.
11. *Русначенко А.* Народ збурений: Національно–визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50–х роках. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.: іл.
12. *Сціборський Микола.* Націократія. – Прага, 1942. – 151 с.
13. *Український визвольний рух /* Центр досліджень визвольного руху , Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2006. – Збірник 8. – 312 с.
14. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* – Ф.4465. – Оп. 1. – Спр. 781.
15. *Чайківський Б.* «Фама». Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів: Видавництво «Мс», 2005. – 104 с. іл.

Панченко В.Г. Концепція фінансового розвитку України в ідеології Організації українських націоналістів

Рассматриваются исторические события Национально–освободительной борьбы 1930–1950–х годов в контексте экономической науки, в частности освещается финансовая часть экономической платформы ОУН.

Ключевые слова: *Организация украинских националистов, финансовая политика, налоговая система, валюта, банк, экономическая платформа.*

Panchenko, V.G. A concept of financial development of Ukraine in the ideology of the Ukrainian nationalists

Review of the historical events of the national liberation contests of 1930–1950s in the context of the economic science, in particular, illumination of the financial part of the economic platform of the OUN.

Key words: *the Organisation of the Ukrainian Nationalists, a financial policy, a taxation system, a currency, a bank, an economic platform.*